

táplálkozó kölcsönös folyamatban minden a helyére kerül. Ez a kísérlet lezárult. Talán majd a következő...! Nem könnyű emberré válni. Igen. Ez a valaminek a mindennapi ismétlése, gyakorlása valamilyen öt meghaladó cél: a valóság növekvő szélességű és mélységű látása érdekében, ez múlik, ez fordul rajta. Újra és újra eljutni és ott állni a sikertelenség „siratófala” előtt: a „nincs több erőm”, a „nincs több kitartásom”, a „nem értem”, a „már elegendem van belőle” előtt és akkor, ha lassan is, de fokozatosan, a sok küzdelem eredményeként összegyűlik az a bizonyos, sokat emlegetett „anyag”-energia, s ha szükség van rá, akkor belép, ott van egy másféle egy tiszta, gondtalan, fejlesztő erő, a tűz. Ez az, amire egy „iskola” – egy rendszeresen összejáró és együtt dolgozó csoport, egy kisközösség – keretei közt talán nagyobb a lehetőség. Egyéni akciók mindig lehetségesek, de a közös fejlődés lehetősége csak ezen belül adott. Ez egy ősi tudás, ősi örökség. A résztvevő–résztadó különböző típusok nemcsak az egymásnak feszülés próbatételeit biztosítják, hanem az egymástól tanulását és önmagával szembesülését is egy lassan kialakuló közös, táplálni, fejleszteni akaró erőter termékeny, irányító hatása alatt. És akkor együtt..., talán, ahogy egykoron Pünkösdkor. De előtte a Galilea tó partján este, együtt beszélgetve is, énekelve is a tűz mellett, vagy együtt halászatva, együtt húzva a hálót is. Vagy itt, ma együtt főzve is, együtt, vagy ketten-hárman megosztva gondolataikat, érzelmeiket akár egy kocsmában is, egy parkban, egy kiránduláson együtt ebédelve is az erdei tisztáson vagy a Kenesei löszfal tetején, vagy a Rezső kilátóban Dobogókőn, szemben a végtelen kékséggel, vagy a lemenő vagy felkelő Nappal. Azonban nagyon ébernek kell lenni! Minden törvényszerűen eltorzulhat, hiszen az évszázados örökölt szokások, a szokásos látás és hallás, a hagyomány ereje hatalmas. Mintha az lenne, pedig már rég nem az. Szeretek lejárni lovas íjászkodni – mondták a filmben néhányan. Erről van szó? Talán itt fordul először. Ha megfelelő irányba fordult, már létre jöhet egy üres, befogadó edény, amibe fokozatosan összegyűlhet ez a sajátos, éltető „anyag”. Ha már van, akkor adnak hozzá... Már nem rajta fordul mi áramlik ki belőle a világba és az sem, mi gyűlhet össze a „szőlősgazda” számára. Talán ilyen sorrendben: az első fordulást együtt gyakorolni, majd a kapottat feltétel nélkül, egyszerűen, természetesen, törvényszerűen engedni „beleveszni” a világba, hatni a világban. Pünkösöd után minden egészen más – mondja az Írás: a lélektől született ott fű, ahol akar. Nem voltam ott, sem Kalkuttában, de talán erre gondolhatott és talán ezt is tette Teréz anya.

Ezeket tanultam, kaptam az elmúlt hetek azon perceiben, amikor nem kellett semmit *tennem*. A „gyümölcsórakon”.

Kőbánya, 2016. Pünkösöd vasárnap

CSEPREGI ANDRÁS

ERŐSZAKMENTES ELLENÁLLÁS AZ ERŐSZAKKAL SZEMBEN? KORUNK KIHÍVÁSA ÉS DIETRICH BONHOEFFER ÖRÖKSÉGE

Az Egyházak Világtanácsa a harmadik évezred első évtizedét az erőszak legyőzése évtizedének nyilvánította – ennek az évtizednek a közepén, 2006. február 4-én emlékezik meg a világ keresztyénisége Dietrich Bonhoeffer mártír evangélikus teológusról, születése 100. évfordulója alkalmából. Az évforduló kapcsán a mai Bonhoeffer-kutatás egyik jellemző irányára figyelve megkérdezzük: mit tanulhatunk Bonhoeffertől, ha a le szeretnénk lépni, és le szeretnénk győzni az erőszakot?

Dietrich Bonhoeffer abból a német felső-középosztályból származott, amelyet – részint mély kulturális gyökereinek, részint viszonylagos anyagi biztonságának köszönhetően – a legkevésbé érintett meg a Versailles utáni Németországra jellemző politikai hisztéria (Bibó Istvánt követve használom itt ezt a kifejezést), s az ezzel együtt járó sértett revansizmus és csodavárás. Míg németek tömegeivel együtt meghatározó evangélikus teológusok is a „győztesek” egyházaitól való elszigetelődést választották, Bonhoeffer a nemzetközi ökumenikus kapcsolatokat szorgalmazta; míg széles körben elfogadott volt, hogy Versailles szégyenét csak egy újabb háború moshatja le, Bonhoeffer meggyőződéses pacifistává lett. Bonhoeffer és családtagjai ugyanakkor jól érzékelték az uralkodó tendenciák várható következményeit is: az életrajzíró Eberhard Bethge feljegyezte, hogy Hitler kancellárrá választásának hírére egyikük azonnal megjegyezte: ez háborút jelent. Hitler 1933. február 1-én intézte első rádiószózatát a néphez; ugyan ezen a napon a 27 éves teológiai tanár, Dietrich Bonhoeffer egy élő rádióközvetítésben arról beszélt, hogy minden hatalom felülről származik, és az a Vezető, aki nincs tisztában a hatalma határaival, Félre-Vezetővé válik. A közvetítést a befejezése előtt megszakították.

1934 nyarán a dániai Fanöben tartott nemzetközi ifjúsági konferencián el tudta érni, hogy az ökumenikus küldöttek zárónyilatkozata ne csak a „támadó háborút”, utasítsa el, hanem „mindenfajta háborút” ellen tiltakozzon. Arra a kérdésre, hogy mit tenne, ha háborúba kelene mennie, így válaszolt: imádkoznék, hogy legyen erőm elutasítani a fegyvert. Később levelet váltott Mahatma Gandhival, Indiába szeretett volna utazni, hogy személyesen tanulmányozza az akkorra már híressé lett aktív erőszakmentes ellenállást. A német evangélikus Hitvalló Egyház helyzetének a nehezedése miatt erre az utazásra nem kerülhetett sor, helyette 1935-től kezdve a Finkenwalde-i lelkészsképző szeminárium élén találjuk,

ahol arra készítette fel a Hitvalló Egyház lelkészjelöltjeit, hogy hogyan követhetik Krisztust a Harmadik Birodalomban. Tanítványaival együtt a Hegyi Beszéd értelmezésében mélyedt el, s különös figyelmet szentelt „az ellenség szeretete” témájának, s ezen keresztül még inkább elmélyítette erőszakellenes meggyőződését (magyarul: *Követés*, Luther Kiadó, 1996).

Mindezek alapján az ellenálló Bonhoeffert az aktív erőszakmentes ellenállás korai képviselői közé sorolhatnánk. A történet azonban fordulatot vett: 1939 nyarán csatlakozott azoknak a magas rangú katonatiszteknek, tisztviselőknek és Abwehr-ügynököknek a csoportjához, akik eleget tudtak Hitler rémtetteiről, és elég elszántak voltak ahhoz, hogy akár a Führer élete árán is megpróbáljanak más irányt adni az eseményeknek. Bonhoeffer az Abwehr munkatársa lett és ekként kettős ügynök: látszólag a Harmadik Birodalom hírszerzőjeként járta Európát, valójában a német belső ellenállás életéről vitt híreket ökumenikus kapcsolatainak, hogy rajtuk keresztül elérjék a Szövetségesek csúcsvezetőit. A diplomáciai erőfeszítések kudarcot vallottak, a Szövetségesek Németország teljes és feltétel nélküli kapitulációjáig nem voltak hajlandók semmiféle belső ellenzékéről tudomást venni. Az ellenzék számára tehát maradtak a merényletek, melyek, tudjuk, nem sikerültek. A hálózat lebukott, a Führer pedig, néhány nappal a teljes összeomlás előtt, bosszút állt.

Dietrich Bonhoeffer egy pillanatra sem felejtette el, hogy gyilkosságra készülni bűn, mégis, tudatosan vállalta ezt a bűnt, ahogyan fogalmazott, „részesedést az idegen bűnben”. Vállalása szorosan kapcsolódott felelősségértelmezéséhez, ez utóbbi pedig az Isten-ember kapcsolat hagyományos német evangélikus felfogásához, amelynek középpontjában a kérdés és feltétel nélküli engedelmisség áll. Korábbi pacifista meggyőződése, véleményem szerint, végül léket kapott a teológiája mélyáramaiban rejtőzködő zátonyokon. Döntése évtizedeken keresztül érvet szolgáltatott azok számára, akik egy-egy erőszakos helyzetben járhatatlannak ítélték az aktív erőszakmentes ellenállás jézusi útját, és arra hajlottak, hogy a keresztyének különleges felelősségévé tegyék az erőszakos ellenállást. Walter Wink, a jézusi „harmadik út”, azaz az aktív erőszakmentes ellenállás egy mai amerikai képviselője szerint, ha Bonhoeffer tudta volna, hogy döntése táplálni fogja a „megváltó erőszak mítoszát” (ez Wink teológiai reflexiójának egy kulcskifejezése), bizonyára a Hitlerrel szembeni ellenállás más útját választotta volna. Wink többek között Alan Boesak dél-afrikai teológusra is gondolhatott, aki az 1988-as amszterdami Bonhoeffer-konferencián Bonhoeffer döntésére hivatkozva szinte sürgette az apartheid rezsimmel szembeni erőszakos fellépést. Az erőszakos ellenállás, azóta jól tudjuk, nem játszott komoly szerepet az apartheid kormány 1994-es bukásában,

majd a „szivárvány-nemzet” kibontakozásában, viszont olyan sárkányfog-veteménnyé vált, aminek a rossz következményeit máig szenvedti Dél-Afrika társadalma.

Úgy tűnik viszont, hogy a Bonhoeffer-értelmezés ebből a szempontból új szakaszba lép. A 2001. szeptember 11-i terrortámadás újra a középpontba állította az erőszak kérdését, s élesen szembefordította az erőszak híveit az aktív erőszakmentes ellenállás képviselőivel. Az amerikai Stanley Hauerwas, aki a radikálisan erőszakmentes tradíció ismert képviselője, 2004-ben nagy tanulmányt jelentetett meg, amiben visszaperli Bonhoeffert azoktól az értelmezőktől, akik az erőszak melletti döntés igazolóját találták meg benne. Hauerwas fő tétele, hogy Bonhoeffer szenvedélyesen ragaszkodott „az igazsághoz”, a Szentírásban kinyilatkoztatott igazság pedig nem hagy kétséget afelől, hogy Jézus erőszakmentes életformára hív. Különbséget tesz Bonhoeffer „teológiája” és „hitének megélése” között, szerinte az utóbbiból nyerhetőek azok az új inspirációk, amelyek „szeptember 11.” tragikus tapasztalata után megújíthatják az erőszakkal szembeni ellenállás szellemét.

Bár örülhetünk Hauerwas kezdeményezésének, tartok tőle, hogy Bonhoeffer értelmezésében még nem mondta ki az utolsó szót. Bonhoeffer hitét és teológiáját ugyanis nem választhatjuk el egymástól (ehhez hasonlóan korábban mások is tettek kísérletet), s nem kerülhetjük el egész ellentmondásos örökségének a vizsgálatát. Az erőszakot elutasító keresztyén élet feltételei világosabb megragadásához viszont éppen egy ilyen komplex életmű átgondolása nyújthat igazi segítséget, hiszen odaállít bennünket a végső kérdés elé: kicsoda Isten, aki az erőszakmentes ellenállásra bátorít bennünket? Ebben az istenkeresésben pedig útitársunk lehet a száz éve született Dietrich Bonhoeffer is.

HOLLAI KERESZTÉLY

EGYHÁZI-REND, PAPSÁG...

Ennek a fogalomnak több szintje van, több funkciót takar, és talán nem is felelhet meg ezeknek egyféle ember. Az első szint a szűk családi kör közegében él. A családfő egyik szerepe éppen az, hogy megpróbálja a közös asztalnál, a közös evésnél összetartani a családját, nagyobb ünnepeken a nagyobb családot. Egy-egy bibliai részlettel, tanítással az asztal körül ülők körébe csalni Jézust. Persze nem kell egész év alatt bibliát olvasni, elég egy-egy részlet – talán a Hegyi Beszédből. – Majd egy-egy ízléses, jó viccen biztosan Jézus is együtt nevet velünk!

Lehet olyan szokás, családi berendezkedés, hogy az esti gyermekfürdetés után jön össze éppen az egész család, s a nap befejezése képen beszélgetnek egy-egy bibliai tanításról az anya segédletével. Lényeg, hogy az ember